

А. Г. Дашкевіч

БАРАНАВІЦКІ КРАЙ У ГАДЫ ПОЛЬСКА-САВЕЦКАЙ ВАЙНЫ (1919–1921)

У гады Першай сусветнай вайны (1914–1918 гг.) тэрыторыя сучаснага Баранавіцкага раёна, за выключэннем паўднёва ўсходняй яго часткі, была акупавана германскімі войскамі. Пад уплывам ваенных і рэвалюцыйных падзей адбываліся чаргаванні ўлады і міграцыя насельніцтва. Сацыяльна-эканамічнае становішча рэгіёна прыйшло ў заняпад: гаспадарчая разруха суправаджалася высокай смяротнасцю насельніцтва ў сувязі з голадам і эпідэмічнымі захворваннямі.

У пачатку студзеня 1919 г. з Баранавічаў у напрамку да Слоніма адступілі нямецкія акупанты, узарваўшы мост па р. Мышанка, намагаючыся перакрыць шлях чырвонаармейцам. Але ўжо 5 студзеня 1919 г. жыхары Баранавічаў і суседніх вёсак гораха віталі на кірмашовай плошчы першы батальён 152-га стралковага палка. Для ўзнаўлення савецкай ўлады ў лютым 1919 г. ў Баранавічы прыбылі члены Навагрудскага падраённага камітэта

КПБ. У сувязі з тым, што, згодна з новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным дзяленнем, Баранавічы сталі павятовым цэнтрам, камандыраваныя камуністы вярнуліся назад у Навагрудак [1, с. 538–641]. Аднак наладзіць працу савецкім уладам не ўдалося: у гэты час Баранавічы апынуліся ў адным з асноўных напрамкаў прасоўвання польскіх легіёнаў.

У планах Ю. Пілсудскага было ўсталяванне кантроля над Гродна, з якога адступілі немцы. Гэты горад меў важнае значэнне для падрыхтоўкі будучага наступлення на Вільна. Віленскую аперацыю Ю. Пілсудскі меркаваў распачаць праз тэрыторыю, якая знаходзілася паміж Лідай і Мастамі на паўночным беразе Немана. Менавіта там знаходзілася адзіная чыгуначная лінія, якая дазваляла сканцэнтраваць і забяспечыць войскі. Задачай генерала Лістоўскага было наступленне на Баранавічы і ўсталяванне кантроля на чыгунцы Баранавічы – Ліда, а таксама заняцце Лунінца. Падрыхтоўку да наступальнай аперацыі неабходна было завяршыць да 8 красавіка 1919 г.

Першай да выканання Віленскай аперацыі прыступіла група генерала А. Макрэцкага. 15 красавіка пачалося наступленне на Навагрудак і Баранавічы. Мэтай Ю. Пілсудскага было не столькі заняць гэтыя гарады, колькі сцягнуць сюды моцныя сілы праціўніка, забяспечыўшы тым самым хуткі марш на Вільна. Вечарам 15 красавіка наступленне на Баранавічы было спынена моцным супраціўленнем атрадаў чырвонаармейцаў. Для таго, каб працягваць атаку з польскага боку, не хапала боепрыпасаў [2, с. 301.10.3].

Наступленне на Ліду пачалося 16 красавіка у 5 гадзін раніцы. З усходу горад акружыла кавалерыя, паралізаваўшы работу чыгункі па лініі Ліда – Маладзечна. Усю ноч з 16 – 17 красавіка працягваліся цяжкія баі за горад. Даведаўшыся аб складаным становішчы сваіх войскаў, Пілсудскі загадаў спыніць марш на Вільна і перакінуць частку сіл на Баранавічы і Ліду.

Ліда была занята 17 красавіка у 5 гадзін раніцы групой маера Денба – Бернацкага і Сувальскім пяхотным палком. За імі ў горад увайшлі астатнія аддзелы групы генерала Лясоцкага. Ваеннай здабычай сталі танк, некалькі грузавых паяздоў, значная колькасць зброі, боепрыпасаў (30 вагонаў), а таксама 350 ваеннапалонных. У той жа дзень у 10.30 гадзін Пілсудскі выдаў загад аб узнаўленні пахода на Вільна. 19 красавіка кавалерыя палкоўніка Беліны – Празморскага пачала атаку на Вільна, хутка быў захоплены чыгуначны вакзал, дэзарганізавана работа тэлефоннай і тэлеграфічнай сувязі. Аднак к вечару чырвоныя войскі перайшлі да актыўнай атакі. У польскіх атрадах пачаўся крызіс: нехапала байцоў, зброі, раслі страты, усё больш адчувалася фізічная стомленасць [3, с. 301.10.3].

Пакуль працягваліся баі за Вільню, польскія войскі захапілі Навагрудак (18 красавіка) і Баранавічы (19 красавіка). Баі за Баранавічы працягваліся 5 дзён. Савецкі бок аказваў жорсткае супраціўленне. 2 ночы працягвалася барацьба на штыках, супраць пехоты былі выкарыстаны польскія танкі “Смелы” і “Пілсудчык”. Першымі ў горад прарваліся штурмавы батальён капітана Камероўскага і батальён Віленскага пяхотнага палка. У палон было узята 140 чырвонаармейцаў.

Пасля абвяшчэння адозвы Ю. Пілсудскага “Да жыхароў былога Вялікага княства Літоўскага” на тэрыторыі, занятай польскімі войскамі было створана Грамадзянскае ўпраўленне. Генеральны камісар быў адказны перад Галоўным камандаваннем, ажыццяўляў заканадаўчую і выканаўчую ўладу ва ўсіх сферах грамадскага жыцця (акрамя вайсковых спраў), назначаў і звальняў чыноўнікаў, кантраляваў бюджэт Грамадзянскага ўпраўлення, падатковую сістэму і інш. Генеральны камісарыят складаўся з чатырох секцый (агульных спраў, адміністрацыйнай, гаспадарчай, фінансавай), якія падзяліліся на 14 аддзелаў (агульны, юстыцыі, агітацыйны, адміністрацыі, веравызнанняў і прэсы, аддзел кадраў, здароўя, асветы і культуры, дзяржаўных багаццяў, фінансаў, зямельны, рамяства і гандлю, эканамічны, кантралюючы аддзел.)

28 мая Е. Асмалоўскі выдаў распараджэнне аб арганізацыі акруг і акруговых улад на “ўсходніх землях” [4, роз. III. 39]. У склад кіраўніцтва акруг, акрамя камісара, ўваходзілі яго намеснік, а так сама група інспектараў. 7 чэрвеня былі ўтвораны Віленская і Брэсцкая акругі, 12 верасня – Мінская акруга.

З 10 кастрычніка акруговыя камісары былі перайменаваны ў начальнікаў акруг. 5 лістапада намеснік Генеральнага камісара Эдвард Івашкевіч выдаў распараджэнне аб утварэнні паветаў і павятовай адміністрацыі. Павятовыя камісары пачалі называцца старастамі. З гэтага часу дзейнасць Генеральнага камісарыята не кантралявалася з боку Галоўнага камандавання (канчаткова залежнасць ад вайсковых улад была скасавана пастановамі Сейму з 25 лістапада і 19 снежня 1919 г.).

Ва ўмовах польскай акупацыі 1919–1920 гг. Баранавіцкі павет быў падзелены на 19 гмін і ўключаны ў склад Брэсцкай акругі. Па даных польскіх уладаў, павет займаў плошчу 57976 км.кв., на яго тэрыторыі пражывала 176 212 чалавек (60 % беларусаў, 21 % палякаў, 10 % яўрэяў, 9 % рускіх) [5, к. 164]. Вызначэнне этнаканфесійнага складу насельніцтва было важнай задачай для польскай ўлады, якая ва ўмовах ваенных дзеянняў і нявызначанага геапалітычнага статусу акупаваных зямель намагалася выпрацаваць і правесці ў жыццё ўласную палітыку, накіраваную на далучэнне дадзенай тэрыторыі да Польшчы.

Апорай польскай улады ў Баранавіцкім краі была польскай грамадска-палітычная арганізацыя Таварыства Стражы Крэсавай (далей – ТСК), якая дзейнічала пры фінансавай падтрымцы Генеральнага камісарыята ГУУЗ. Мэтай арганізацыі была агітацыйна-арганізацыйная праца, скіраваная на схіленне мясцовага насельніцтва на бок Польшчы (правядзенне з’ездаў і народных сходаў, арганізацыя народных рад, матэрыяльная дапамога насельніцтву, падтрымка развіцця сельскай гаспадаркі, распаўсюджанне польскай мовы, адукацыі і культуры).

Цікава, што ТСК, якая дзейнічала ў Баранавічах, належала не да Брэсцкай акругі, а да Мінскай. Гэта вынікала з адсутнасці падтрымкі польскай улады з боку польскага насельніцтва. Ідэалагічная барацьба паміж федэралістамі і прыхільнікамі інкарпарацыі, якая моцна адчувалася на

Міншчыне і не была характэрна для Брэстчыны, у палітычным сэнсе набліжала Баранавіцкі край да Міншчыны. Мясцовая грамадзянская адміністрацыя пільна кантралявала палітычныя настроі насельніцтва павета, схіляючы да правядзення плебісцыту, на якім планавалася прыняць рашэнне аб уключэнні Брэстчыны ў склад Польшчы, аднак не была цалкам ўпэўнена ў выніках сваёй працы.

У першых рапартах павятовага інструктара ТСК адзначалася, што ў павеце пануе адміністрацыйны хаос, бандытызм, крадзяжы і спекуляцыя. Злоўжыванні з боку вайсковых уладаў выклікалі крытыку польскай ўлады з боку мясцовага насельніцтва. Вайскоўцы не жадалі падпарадкоўвацца мясцоваму кіраўніцтву і грамадзянскім законам, у сувязі з чым павятовы стараста Канстанцін Рдутьоўскі паспрабаваў адмовіцца ад супрацоўніцтва з жандармерыяй і сфарміраваць з адпаведнага мясцовага кантынгенту атрады павятовай паліцыі.

Яшчэ адным спосабам схіліць насельніцтва на бок польскай ўлады была спроба арганізаваць матэрыяльную дапамогу праз дзейнасць польскіх грамадскіх арганізацый (раздачу адзення, харчавання, арганізацыю пунктаў бясплатнай медыцынскай дапамогі, прытулкаў, інтэрнатаў і інш.).

Кіраўнікі ТСК намагаліся праводзіць у краі паступовую паланізацыю, ствараючы сярод мясцовага насельніцтва пласт маладой польскай інтэлігенцыі. Выключная роля ў дасягненні дадзенай мэты надавалася польскай школе. У 1919/1920 навучальным годзе ў Баранавіцкім павеце было арганізавана больш за 100 польскіх школ (145 настаўнікаў выкладалі на польскай мове). Акрамя таго, дзейнічала 100 рускіх, 25 беларускіх і 20 яўрэйскіх школ. У 24 з гэтых школ працавалі курсы польскай мовы для дарослых [6, к. 28].

Польская ўлада разлічвала на тое, што беларускі нацыянальны рух не здольны аказваць ўплыву на насельніцтва, таму яно хутка падтрымае польскія школы. Павятовы школьны інспектар пагаджаўся на дзейнасць рускіх школ: “Для людзей праваслаўных руская школа больш звыклая, чым беларуская. У беларускіх школах няма падручнікаў і настаўнікаў. Калі б настаўнікі беларускіх і рускіх школ вывучылі польскую мову, то неабходнасць ў рускіх і беларускіх школах увогуле б адпала, бо насельніцтва ахвотна прымае польскую школу” [7, к. 27].

Адносіны мясцовага насельніцтва да дзейнасці прадстаўнікоў польскай ўлады выразна праявіліся ў сакавіку 1920 г. пад час першай спробы арганізаваць ў Баранавічах народны сход. У выніку няўдалых памкненняў змяніць настроі насельніцтва на карысць Польшчы павятовы інструктар ТСК Мар’ян Булгак быў звольнены з пасады. Месца павятовага інструктара заняў былы яго намеснік А. (поўнае імя не вядома) Шпігановіч, які ў сярэдзіне красавіка паведамляў кіраўніцтву ТСК Мінскай акругі аб тым, што вызначана 298 дэлегатаў народнага сходу: 105 палякаў, 186 беларусаў (37 каталікоў і 149 праваслаўных), 4 яўрэі, 2 татарына і 1 рускі. Разам з тым 25 % насельніцтва адмовіліся ад ўдзелу ў сходзе. Вескі паўночна-заходняй часткі павета не далі кандыдатаў, патлумачыўшы тым, што “у часы савецкай

ўлады на грамадскую працу былі вылучаны лепшыя і разумнейшыя актывісты, якіх палякі растралілі.” Не жадаючы абракаць сваіх людзей на той самы лёс, вяскоўцы заявілі польскім уладам, што “будуць чакаць, пакуль усталоецца сталая ўлада”[8, к. 6].

Насельніцтва паўднёва-усходняй часткі павета, асабліва заможныя гаспадары, якія менш пацярпелі ад вайны, але не прымалі савецкай палітыкі, у асноўным прыхільна ставілася да польскай ўлады.

Летам 1920 г. у сувязі з паспешным адступленнем польскіх войскаў перад грамадзянскай уладай паўстала праблема агульнай эвакуацыі, у тым ліку адміністрацыі ГУУЗ. Па распараджэнні Генеральнага камісара 16 ліпеня было створана эвакуацыйнае бюро. Пры ім пачала працаваць ліквідацыйная камісія, якой перадаваліся паўнамоцтвы, звязаныя з эвакуацыяй служачых і маёмасці ГУУЗ на тэрыторыю Польшчы.

19 ліпеня 1920 г. часці 8-й дывізіі ўступілі ў Баранавічы. На наступны дзень пачаў працаваць Баранавіцкі ваенна-рэвалюцыйны камітэт на чале з Мільчыным. Шыльды з польскімі надпісамі былі заменены на рускія, адмяняліся ўсе распараджэнні папярэдняй улады [9, к. 205].

З сярэдзіны жніўня 1920 г. сітуацыя на фронце змянілася, польскія войскі перайшлі ў контрнаступленне і 21 жніўня занялі Брэст-Літоўск. У гэтых умовах савецкае кіраўніцтва заявіла аб гатоўнасці да мірных перагавораў. Польскае кіраўніцтва выкарыстала мінскі этап перагавораў (17 жніўня – 2 верасня 1920 г.) для павышэння абароназдольнасці краіны, падрыхтоўкі новага ваеннага наступлення і ідэалагічнага ўздзеяння на грамадскасць заходніх дзяржаў. Загадам Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы 1 верасня 1920 г. замест ліквідацыйнай камісіі арганізавана пасляліквідацыйнае бюро пад кіраўніцтвам Я. Салтыкевіча. Уся адміністрацыйная структура былога ГУУЗ пераходзіла ў падпарадкаванне Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы.

На акупаванай беларускай тэрыторыі 9 верасня 1920 г. створана Упраўленне прыфрантавымі і этапнымі тэрыторыямі (далей – УПіЭТ) на чале з У. Рачкевічам. Упраўленне ахоплівала 20 беларускіх паветаў, у тым ліку Баранавіцкі. Размежаванне кампетэнцыі ваенных і грамадзянскіх улад было акрэслена загадам Ю. Пілсудскага 15 верасня 1920 г.

Ваенным уладам забаранялася ўмешвацца ў справы грамадзянскага кіравання. Разам з тым у апарат новай адміністрацыі ўводзіліся дэлегаты ад вайсковых груп і штабоў армій, якія павінны былі сачыць за выкананнем ваенных патрабаванняў, ажыццяўляць пасрэдніцтва паміж камандаваннем і грамадзянскім насельніцтвам. Усім чыноўнікам УПіЭТ прадпісвалася насіць ваенную форму і падпарадкоўвацца ваенным правілам.

Паўторнае ўтварэнне асобнай адміністрацыі на акупаваных землях было негатыўна ўспрынята ў польскім грамадстве. За ўвядзенне на акупаваных землях агульнадзяржаўнай польскай адміністрацыі выступалі палітычныя дзеячы і ўніверсітэцкая прафесура на старонках урадавай газеты “Rzeczpospolita”. УПіЭТ утваралася як часовая грамадзянскай улада, якая часткова залежыла ад

Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы. Уся папярэдняя дакументацыя была перададзена ліквідацыйнай камісіі, а склад былых чыноўнікаў зменены. Фактычна новай адміністрацыі прыйшлося пачынаць працу з нуля, што ва ўмовах вядзення актыўных ваенных дзеянняў было амаль немагчыма.

У верасні 1920 г. у Баранавіцкім краі ўзнавілі дзейнасць польскія грамадскія і дабрачынныя арганізацыі, таварыствы, сельскагаспадарчыя кааператывы. Адным з першых пачалі працаваць ТСК і Камітэт дапамогі дзецям. Мясцовыя землеўласнікі, якія падчас першай акупацыі займалі актыўныя пазіцыі ў грамадска-палітычным жыцці, адмовіліся ад ўзнаўлення супрацоўніцтва з палякамі. Пасля ваенных няўдач польскага войска і кароткачасовага перыяду ўсталявання савецкай улады насельніцтва з недаверам ставілася як да савецкай, так і да польскай палітыкі. Аўтарытэт польскага кіраўніцтва яшчэ больш пахіснуўся пасля таго, як на адміністрацыйныя пасады вярнуліся былыя чыноўнікі.

Ваенна-палітычныя падзеі лета – восені 1920 г. дэзарганізавалі ўсе сферы жыцця грамадства. Гаспадарка была цалкам зруйнавана. У павеце амаль не засталася не разбураных будынкаў. Дарагоўля і дэфіцыт тавараў першай неабходнасці прыводзілі к росквіту бандытызму, карупцыі і спекуляцыі. Большасць палёў пераўтварылася ў пустыры, пакінутыя гаспадарамі маёнткі былі разрабаваныя.

У катастрафічным стане апынулася адукацыйная справа. Распачаць новы навучальны год не было магчымасці. У гэты час былі закрытыя ўсе навучальныя ўстановы, спынілася фінансаванне нават польскіх школ. Павятоваму старасце неабходна было зноў распачаць рамонт школьных будынкаў, разбураных вайскоўцамі. Нягледзячы на тое, што ў павеце не засталася настаўнікаў, якія б маглі выкладаць на польскай мове, да канца 1920 г. планавалася адчыніць па адной польскай школе ў кожнай гміне. Афіцыйна аб'яўлялася, што дзяржаўную дапамогу змогуць атрымаць толькі польскія школы. У выніку правядзення вясковых сходаў насельніцтва згадзілася на польскую адукацыю з выкладаннем рэлігіі на рускай мове.

Пасля падпісання дагавору аб перамер'і і прэлімінарных умоў міру паміж Польшчай і Савецкай Расіяй (12 кастрычніка 1920 г.) на беларускіх землях, якія засталіся за Польшчай, было праведзена новае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне: утворана Палескае ваяводства з цэнтрам у Пінску (Брэст-Літоўск, Драгічын, Кобрын, Лунінец, Косава, Пінск, Пружаны) і Навагрудскае – з цэнтрам у Навагрудку (Баранавічы, Дунілавічы, Дзісна, Ліда, Нясвіж, Навагрудак, Слонім, Стоўбцы, Вілейка, Валожын). Разам з тым Гродзенскі, Ваўкавыскі і Белавежскі паветы далучаліся да Беластоцкага ваяводства. На гэтых землях пачалі распаўсюджвацца дэкрэты, законы і распараджэнні, якія мелі законную сілу на ўсёй тэрыторыі Польскай дзяржавы.

Згодна з распараджэннем Рады Міністраў 26 лістапада 1920 г. УПіЭП было ліквідавана, а былая адміністрацыя пераходзіла ў падпарадкаванне галіновых міністэрстваў Польскай дзяржавы. Пасля заключэння Рыжскага

мірнага дагавора 18 сакавіка 1921 г. тэрыторыя Заходняй Беларусі афіцыйна адыйшла да Польшчы. Баранавіцкі край заставаўся ў Навагрудскім ваяводстве, на абшарах якога амаль 20 гадоў адкрыта праводзілася польская каланізатарская і асіміляцыйная палітыка.

ЛІТАРАТУРА

1. Борьба за советскую власть в Белоруссии. 1918-1920: сб. д-тов и м-лов. – Минск, 1968. Т.1. – С. 538-541.
2. Komunikat operacyjny. Front Litewsko – Białoruski, 15.IV.1919. // Centralny Archiwum Wojskowy (CAW). – Akta Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (AO III ND) WP. – Sygn. 301.10.3.
3. Komunikat operacyjny. Front Litewsko – Białoruski, 20.IV.1919. // Centralny Archiwum Wojskowy (CAW). – Akta Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (AO III ND) WP. – Sygn. 301.10.3.
4. Dziennik Urzędowy ZCZW. NDWP. – № 5 (28 czerwca 1919). – Roz. III. 39.
5. Sprawozdanie likwidacyjne starostwa baranowickiego // Biblioteka publiczna m. st. Warszawy. Dział starych druków i rękopisów. Zarząd Cywilny Ziem Wschódnych. Akc. 1705. K. 164.
6. Sprawozdanie za czerwiec 1920 r. Powiat baranowicki // Biblioteka publiczna m. st. Warszawy. Dział starych druków i rękopisów. Zarząd Cywilny Ziem Wschódnych. Akc. 1705. K. 28.
7. Sprawozdanie za czerwiec 1920 r. Powiat baranowicki // Biblioteka publiczna m. st. Warszawy. Dział starych druków i rękopisów. Zarząd Cywilny Ziem Wschódnych. Akc. 1705. K. 27.
8. Archiwum Akt Nowych. TSK 261. K. 6.
9. Archiwum Akt Nowych. TSK 261. K. 205.